

GOGA

Kozma Ahačič
Kozmologija

Eseji 2018–2020

*Moji Marjeti, s katero sva neumorno
bistrila misli na naslednjih straneh ...*

*... comme un peintre qui voit sous ses doigts
naître les couleurs du jour.*

Матреп

Vonj po slovenščini

Na Rue de Grenelle, kjer domuje ena prijetnejših pariških prodajaln parfumov, skoraj vedno razmišljam o jeziku.

V preprosti trgovinici zunaj turistične gneče bi te verjetno gledali malo postrani, če si za njihove parfume ne bi vzela časa. Ljubezen, s katero se je Patricia de Nicolaï, pravnukinja slavnega Pierra Guerlaina, lotila ustvarjanja svojih kreacij, je prav nalezljiva in kot vsaka prava umetnost rojeva misli.

Dober parfum opazovalcu vedno pove zgodbo. Ne zaznamo je zlahka, poznati je treba eterična olja, součinek različnih sestavin. Ni dovolj samo občutek, občutek mora biti vzgojen, zgrajen na podatkih, ki se jih nauči naš nos. Ko poznamo sestavine nekaj desetina parfumov, jih prepoznamo v novih. Ko se zmotimo, preverimo njihovo sestavo. In potem začnemo počasi poslušati parfume kot glasbo: v parfumerijah; ko gremo mimo ljudi – ali pa si parfume predstavljamo, ko beremo o njih na internetu, še preden jih sploh povonjamo.

Če sprva dojemamo parfume samo na ravni kratkega občutka, ki nam ga sprožijo in ki nam dá signal o ugodju, primernosti ali neprimernosti, postane sčasoma opazovanje (dobrih) parfumov zabava: pozdravi te oster vonj

pelina in mošusa, izza katerih se počasi prikaže *oud*, smola drevesa agar, ki jo je – kot lahko prebereš zatem – »nos« (’avtor parfuma’) sam prinesel iz Kambodže. Ko se navediš njegovega vonja, zaznaš komaj opazen vonj koriandra, cedre, pačulija in vrtnice. In čez nekaj trenutkov opaziš vonj kadila, ki ga spremlja še nekaj, česar ne moreš določiti. Vedno je namreč meja, do katere lahko opazuješ zgodbo vonjev na podlagi dotedanjega znanja in od katere naprej so vonji prav tako abstraktni in neulovljivi, kot je glasba.

Čeprav je kolonjska voda izraz, ki smo ga dobili zaradi slavne nemške »vode iz Kölna« (uspešnico iz 18. in 19. stoletja še danes prodajajo pod imenom *4711*), pa je duša evropskih parfumov še vedno Francija. Oba jezika nas spremljata tudi, ko opazujemo besedo parfum: v slovenščino je prišla iz italijanščine prek francoščine (zato tudi obstaja manj pogosta varianta parfem) ali nemščine v prejšnjem stoletju. Prej so bili parfumi preprosto: dišave.

Dobri parfumi imajo svoj uvod, refren in finale, slabši so podobni melodiji, ki jo slišimo na radiu in nas spremlja, če želimo ali ne. Toda po drugi strani: nekateri dobri parfumi se mnogih ne dotaknejo, zmede jih prezapletena (ali preenostavna) kombinacija vonjev. Tudi pri parfumih imamo klasiko, jazz, alternativo, etno, eksperimentiranje – in pop. Nekateri pričakujejo od parfuma samo refren in jih ne zanima skladba v celoti. Spet eni želijo tihe in drugi glasne parfume.

Tudi jezik ima svoj vonj. To je del jezika, ki ga je najtežje opisati. Tisti del jezika, ki ne nosi pomena, ampak občutke, ki jih v nas sproža izbira besed in njihov vrstni red. Tisti del jezika, ki se ga ne moremo nikoli naučiti popolnoma

zavestno. Nikakor pa to ni del jezika, ki se ga ne bi zavedali. Če beremo ali poslušamo, lahko opazimo, kako nam jezik nekoga zasmrdi in jezik drugega zadiši. Kako nekateri po vsebini mehki stavki nosijo vonj ostrine in drugi po vsebini ostri stavki vonj mehkobe. Kako nekatere besede skočijo pred druge in nas očarajo, razočarajo ali morda celo prestrašijo. Vonj po jeziku je tisti občutek, ki ni povezan ne z melodijo, ki jo prinašajo glasovi posameznih besed, ne z morebitno zvrstno zaznamovanostjo besede.

Ko imamo na primer na voljo dve besedi, ki imata isti pomen, ki sta enako (ne)zaznamovani, pa nam je druga iz neznanega razloga na določenem mestu bolj všeč kot prva, takrat smo začeli vonjati jezik. Jezikoslovci skušamo takšne občutke popisovati, raziskovati, jim priti do dna s skladenjskimi, leksikografskimi, včasih celo z etimološkimi in fonološkimi opisi – ampak običajno smo podobno nemočni kot kemiki pred parfumom, ki mu zlahka določijo sestavo, ne morejo pa opisati zgodbe, ki jo nosi s sabo.

Zaradi vonja, ki ga ima jezik, se trud, ki ga vložimo v svoj način pisanja in govorjenja, vedno obrestuje. Jezikoslovce nas velikokrat doleti vprašanje: »Katera beseda izmed dveh z enakim pomenom je pravilna?« Toda vprašanje je napačno, zato je tudi naš odgovor na videz napačen. Odgovorimo namreč: »Obe besedi sta pravilni.« Kadar sprašujemo o vonju slovenščine, bi se vprašanje moralo glasiti: »Katera beseda izmed dveh z enakim pomenom v tem besedilu lepše diši?«.

Pri tem je seveda težko biti objektiven. Tudi pri vonju jezika imamo klasiko, jazz, alternativo, etno, eksperimentiranje – in pop. Nekateri imajo radi celo sintetične vonje,

ki danes tako zelo prevladujejo v industrijskih parfumi. Vse to je dobro razumeti in ne prehitro kritizirati, če nam kak vonj na prvi pogled ni všeč. Konec koncev je iskanje meja v jeziku vedno dialog s skupnostjo. Presežek ni mogoč, če je vsem všeč zgolj en vonj.

Mimobežnost

Ne vem, zakaj, ampak ljudje, ki jih srečujem v zvezi s svojim jezikoslovnim delom, so vedno znova začudeni, da nimam svoje najljubše slovenske besede. Res je, nimam je. Morda tudi zato, ker se moram kot sodelavec pri pisanju *Slovarja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* vsak teden, vsak dan, včasih vsako uro posvetiti novi in novi besedi — in se popolnoma osredotočiti nanjo. To pa ne gre, če ti v tistem trenutku prav tista beseda ni najljubša.

Je pa težko, če ti ljudje zdržema postavljajo isto vprašanje in če nimaš pripravljenega odgovora. Tudi zato sem se minule dni trudil, da bi poiskal neko besedo, ki bi jo prodajal kot svojo najljubšo. In ni šlo. Na noben način. Počutil sem se kot ustvarjalci v kaki reklamni agenciji, ko si izmišljujejo slogan za nov pralni prašek. Dokler si vprašanja nisem zastavil popolnoma drugače: ali se mi zdi kaka beseda posebno značilna za ta čas, ali obstaja kaka beseda, ki bi opisala čas, v katerem smo. Beseda, ki bi ime-la zame podobno vlogo kot »beseda leta« za določeno jezikovno skupnost.

Zaslišal sem jo mimogrede, od sogovorca, ob kavi, v pogovoru. Tako me je pretresla, da za trenutek nisem več poslušal, kaj govori. Zarezala je skoraj dobesedno v meso:

mimobežnost. Beseda, ki reže tako, kot reže orodje srčnega kirurga: od kože na prsih prek reber v srce.

Mimobežnost nas zaznamuje na prav vseh področjih. Postali smo kot tiste premice v geometriji, ki z drugimi premicami nimajo skupnih točk. Morda se jim približajo, a jih nikdar ne sekajo. Večkrat živijo na povsem drugih ravninah, še da bi bile vzporedne s kako drugo premico, jim ne pride na pamet.

V umetnosti in znanosti je znak mimobežnosti vse večja odsotnost kritike. Izdajamo gorovja knjig, produciramo na tone člankov, a večinoma bežimo pred resnim soočenjem z njimi. Vse lažje je izdati, vse težje najti kaj res kvalitetnega in trajnega. Postajamo bralci povzetkov in bleferji.

Še usodnejša je mimobežnost našega vsakdanjega življenja. Mimobežnost namreč ni samo potovanje mimo problemov, k njej spada tudi občutek, da probleme poznamo in razumemo, tudi kadar jih v resnici ne. Občutek, da je naš poenostavljeni svet realna resnica. Da se lahko motijo samo drugi.

Tudi zato postaja najbolj mimobežen od vseh prav naš odnos do skupnosti, do politike, do družbenih vprašanj. O svetu vemo več kot kdajkoli prej, ustvarjamo si mnenja, ki jim obilje novic daje občutek trdnosti. Znamo ostro soditi druge, medtem ko o sebi vse manj dvomimo. Družbena omrežja nam ne širijo obzorij, saj nam prikazujejo tisto, kar želimo videti. Spletni portali v vse večji meri objavljajo novice, ki jih želimo brati, napisane na način, kakor jih želimo brati. Postajamo popreproščena in zato vse bolj razcepljena družba ljudi, ki mislijo, da imajo prav. Pozabljamo, da je vedno rešitev v nas samih, ne v ravnanju

drugih ljudi. Da je pomanjkanje dvoma v lastni prav znak ranjene inteligence in ne odlika.

Mimobežen postaja naš odnos do politike. Od politikov želimo slišati, da bodo problemi zbežali mimo nas. Da nam bo dobro, bolje. Da so stvari preproste. Ko se znova in znova izkaže drugače, si ne vzamemo časa, da bi premislili, kdo od njih bo z največ spretnosti premaknil stvari v smer, ki se nam zdi prava, ampak raje sploh ne gremo volit. Razočaranje bi nam namreč oslabilo samozaupanje v naš prav, v našo nezmotljivost.

Bežimo mimo osebne odgovornosti. Odločevalci na vseh ravneh preštevajo točke, namesto da bi prevzemali odgovornost za vsebinsko presojo, sodstvu več pomeni črka kot duh zakona. Pravilniki nadomeščajo zdrav razum, saj se je za njimi lažje skriti in bežati mimo.

Bežimo mimo nas samih. Vrednote zaobidemo takoj, ko bi nam bilo ob soočenju z njimi neprijetno. Krivdo iščemo v drugih, v »državi«, ki jo doživljamo kot posebljeno abstraktnost, ker se tako od nje lažje distanciramo. Ker si ni treba priznati, da smo država mi. Počasi že sami verjamemo, da je namen našega življenja, da nam je samo dobro in da nam mora biti kvečjemu še bolje: kako bo drugim, nas ne zanima.

No, ni res. Drugi nas še kako zanimajo, a le, dokler so mimobežni. Zanimajo nas umori, trpljenja, eksplozije, lakote, potresi, cunamiji, osebne tragedije; o tem beremo z zanimanjem in s strastjo: dokler se ne zgodijo nam ali naši okolici. Potem smo v šoku. Pomagati osebno lahko rani.

Bežimo mimo stikov z vsemi, ki bi posegli v naše predstave. Radi kaj podarimo, a le, kadar obdarovanci ostajajo

v območju, ki teče *mimo* nas. Že pogovor s klošarjem in mamilarjem nam je odveč. Zato smo se tudi nezmožni soočati z begunsko krizo. Pisati o njej je postalo za ljudi z lastnim mnenjem nevarno, nesvobodno, obremenjeno s strahom, da te bodo narobe razumeli. Tudi tako kompleksnega vprašanja se namreč lotevamo z dvema preprostima predalčkoma: za in proti. Zato nas na videz umirijo samo informacije o beguncih, ki jih pričakujemo glede na naš predalček. A nekaterih stvari se ne da poenostaviti.

Mimo bežimo, ker ne vemo več dobro, kam bi želeli iti. V želji po pluralizmu ciljev in vrednot smo si v Evropi za osnovni cilj postavili brezciljnost in relativizem. To ni pot nikamor (*Road to Nowhere*), o kateri je pred leti pel David Byrne (pa ni pomembno, ali je mislil dobesedno ali sarkastično. To namreč sploh ni pot).

Mimobežnost je zato pomembna beseda, čeprav mi niti približno ne more biti ljuba. Razgalja namreč moj osebni delež pri vsem skupaj. To, da niso krivi samo drugi. Občutek, ki ga sproži tak premislek, je vedno neprijeten, je pa po mojem prepoznavanje nas samih v širšem kontekstu tistega, kar ni prav, lahko začetek poti naprej. Trenutek, ko vzamemo ravnilo in čez mimobežnico začnemo risati sečnico. V obliki puščice, ki kaže smer.

Obvozne strategije

Te dni sem z zanimanjem spremljal *sortes Homericae*, ki jih je na Facebooku iz novega prevoda *Iliade* objavljala spletna skupnost Athenaeum Slovenija. (Nov prevod Jelene Isak Kres kar buhti od svežine in nam ponuja jezikovno najsoodobnejšega Homerja doslej.) Nekdaj so s »homerskim žrebom« celo prerokovali, danes nam daje dobro izhodišče za razmišljanje. Naključno izžrebani (ali odprti) odlomek iz knjige sam po sebi nič ne pomeni; če intenzivno razmišljamo o kakem vprašanju, pa skoraj praviloma pomaga, da pogledamo na problem še z druge perspektive, zunaj naših ustaljenih vzorcev. Spomnil sem se, kako sem med študijem latinščine in slovenščine, kadar sem bil v kaki dilemi, počel takšne stvari z Vergilijem (*sortes Vergilianae*) in še pozneje s Svetim pismom (*sortes Biblicae*).

Spodobno motivacijo si že dvajset let redno izposojam knjigo Briana Ena *Obvozne strategije*. V Knjižnici Otona Župančiča imajo enega od treh v Sloveniji dostopnih izvodov te odlične srbske zbirke Enovih intervjujev, spisov in kartic za ustvarjalce v dilemi (*Zaobilazne strategije / Oblique Strategies*). Svojega izvoda še nisem uspel dobiti, so pa zato pred kratkim knjigo dali v ponovno vezavo, kar kaže, da nisem njen edini bralec. Knjiga je v izhodišču

uporabna samo za ustvarjalce eksperimentalne glasbe, še najbolj za producente in avtorje. Zame ima mnogo širšo vrednost, saj s pomočjo principov, ki jih za glasbeno umetnost opisuje Eno, včasih lažje poiščem kako svežo idejo ob metodoloških dilemah v sicer povsem drugačnem znanstvenem svetu.

Takšno, a še mnogo večjo uporabnost ima latinščina in pouk klasičnih jezikov nasploh. Vedenje o povsem drugem svetu, v okviru katerega lahko mislimo svoje trenutno življenje, je skozi stoletja močno bogatilo evropsko družbo. Premišljevali o današnjem svetu je lažje, če prek besedil spoznamo civilizacijo, ki se je s podobnimi vprašanji že spopadala na tak ali drugačen način. Razmišljanje o sodobnem jeziku je drugačno, če poznamo jezik, ki več ne živi. Spreminjanje evropske kulture je lahko uspešno samo, če vemo, katere korenine so jo ves čas držale pokonci. Včasih je človeku, ki tega ni poizkusil, težko razumeti, kako drugačen pogled na današnji čas nam daje opis razmer v rimskem cesarstvu v času, ko je kritika izgubljala pomen; ko so nad prvovrstno literaturo začeli prevladovati priročniki in skrajšane izdaje knjig, ki naj bi jih bilo dobro poznati, če želimo narediti dober vtis; ko so postajala gledališča vedno bolj podobna cirkusu; ko je bilo glavno vodilo vodilnih politikov preživetje; ko se je zgodovino pisalo s svežo jezo na predhodnike in s prizadevnostjo ustreči trenutnim veljakom; ko je osebna čast veljala vse manj, zato pa javno mnenje toliko več.

Negre za to, da bi iskali v klasični izobrazbi in podatkih iz preteklosti rešitev. Neposrednih rešitev ne bomo našli. Zagotovo pa takšna znanja močno vplivajo na naš način

razmišljanja. V času, ko potrebujemo nove ideje, nove rešitve, nove vizije, ni pametno dajati v izobraževanju v stranski kot vseh njihovih temeljnih virov: umetnosti, filozofije, klasičnih jezikov, kritike, retorike. Zgolj neposredno uporabno znanje ne more prinesiti napredka. Vsak od nas namreč potrebuje več svojih obvoznih strategij. Nekaj jih najdemo sami; dobro je, če nam káko dá tudi šola. Tu so po mojem v srednjem šolstvu dijaki klasičnih razredov dolgoročno v prednosti. To seveda ne pomeni, da brez klasične izobrazbe ne gre. Seveda gre. Samo prvi koraki do obvoza so z njo mnogo lažji.

Pred leti je vlada začela po mojem koristno akcijo za povečanje vpisa na naravoslovne in tehniške fakultete. Negativni stranski učinek te akcije je bil občutek, da so družboslovni in humanistični predmeti zato manj pomembni, da ne prinašajo služb in da se jih moramo izogibati tudi v srednjih šolah. Pa je ravno obratno: prav naravoslovje in tehnologija potrebujeta bodoče študente z močno humanistično in družboslovno izobrazbo. Pomanjkanje *obvoznih strategij* namreč krni možnost novih idej, možnost širšega pogleda na svet, šibi odnos do sočloveka in občutek za predstavitev znanstvenih ter tehničnih spoznanj ali izdelkov splošni javnosti.

Tudi zato so me *sortes Homericæ* v teh dneh spravljale v dobro voljo. Ne samo *Iliada*, v minulih letih je izšlo na metre odličnih prevodov iz klasičnih jezikov. Srednješolski učitelji latinščine in stare grščine so polni novega zagona in idej, pouk pa povsem prilagojen sodobnim dijakom. Mlada generacija čaka dobro pripravljena na okopih pred osnovno šolo. In kaj pravi Homer? Tole je

povedal žreb: »Njima kot dober je znak poslala Palada
Atena čapljo v bližino poti – čeprav je v nočni temoti
nista zaznala z očmi, sta slišala njene glasove.«

Ležalnik na plaži

Šla sva na morje. Na višjih delih otoka je bil še sneg, ob obali skoraj izumrla pot. Hodila sva dolgo in v nekem zalivu sem se ustavil. Premamila me je klop z mizo, ki jo je nekdo postavil za poletne dni, stožilo se mi je po valovih. Obala je bila čudovita, čeprav posejana z zimskimi odpadki, z nekaj vrečami smeti in z blatom okoliških ovc. Sédel bi na klop, če ne bi iznenada zagledal bele skulpture iz desetih ležalnikov, ki so bili naloženi eden na drugega in zvezani z verigo. Tudi ležalniki so čakali na poletje. A poleti bomo drugje.

Jezikovni pouk slovenščine nas bo vedno zanimal. Skoraj ni naroda, ki ne bi razmišljal o tem, kako poučevati svoje najosnovnejše sporazumevalno orodje. Trenutno lahko opazujemo vrsto težav, ki jih je enostavno razpoznati, mnogo težje pa reševati. Učni načrti vse manj usmerjajo delo učiteljev in so vse bolj zgolj pripomoček za pisce učbenikov. Potrjeni učbeniki tako postajajo temeljna orientacija učiteljev, kako učiti. Nacionalno preverjanje znanje in matura sta vezana na vsebine učnih načrtov, a hkrati ujeta v pričakovanja učiteljev, da bosta preverjala znanje, ki ga lahko usvojimo s pomočjo učbenikov. Založniki novih učbenikov pa v želji po boljši prodaji želijo čim bolj ustreči potrebam učiteljev:

otroke čim bolje pripraviti na nacionalno preverjanje znanja ter maturo in na ravni šole čim bolj poenotiti znanje s preizkusi znanja, usklajenimi znotraj aktiva (ki učitelje, mimogrede, zgolj uniformirajo); poleg tega pa do zadnje podrobnosti predvideti dogajanje v razredu in poskrbeti za učiteljske priprave. Tako je krog sklenjen – in težko je presoditi, kje začeti spremembe, predvideti, kaj bo kaka sprememba povzročila. Poleg tega so slovenski učitelji preobremenjeni s stvarmi, ki niso šola in ki so posledica dolgoletnih »prenavljanj« slovenskega sistema in posledično vse manjše avtonomije učitelja. Mnogi so počutijo, kakor da bi bili zaprti v vivariju. Vmes se je poleg vsega spremenil zunanji svet. Mladi vse več berejo, a ne knjig, in vse več pišejo, a ne samo knjižno. Prebudili smo se v svet kratkih sporočil in še krajših novic.

Vrhnji ležalnik je bil ravno toliko polomljen, da se ga je dalo sneti z varovalne verige. Nisem bil prvi. Nekako sem ga osvobodil in ga nesel do obale. Potem sem se ulegel in upal, da ne bo prišel kdo mimo in me začel reševati. Slika zimsko oblečenega moža, ležečega na belem plastičnem ležalniku na zapuščeni obali je bila celo na tem, ne ravno pospravljenem delu otoka, zagotovo bolj nadrealistična kot zgolj smešna. To je bila cena naslednjih minut. A plačilo je bilo trajnejše od morebitne sramote: zaprl sem oči in prisluhnil. Valovi, premikanje kamenja, šumenje vetra, galeb, ki je zaznal ribiško ladjo, ovce, ki sem jih prej zaslutil le po kroglicah, ki so jih puščale za sabo. Popolna slika mojega položaja.

Ponudili so mi namreč recenzijo učbeniškega kompleta za pouk slovenskega jezika, ki sem ga več let kritiziral.

Naj spremenim obalo in letni čas – ali pa naredim, kar znam? Je več vreden moj ponos in utvara, da se bo situacija iznenada čudežno spremenila – ali pa možnost, da zaviham rokave in skušam narediti, kar se da.

Na probleme, s katerimi se sooča jezikovni del pouka slovenščine v osnovnih in srednjih šolah, sem začel s kolegi opozarjati pred slabim desetletjem. Opozarjali smo na preveliko prisotnost teoretičnega besediloslovja na eni strani in premajhno zaokroženost slovničnih vsebin na drugi strani. Na premajhno povezanost pouka slovenščine s poukom tujih jezikov. Na premajhno vključenost zgodovine slovenskega jezika v pouk slovenske književnosti. Na neustrezno razumevanje zvrstnosti slovenskega jezika. In še kaj.

Vmes se je marsikaj premaknilo. Po polžje, a v pravo smer. Predvsem smo se začeli pogovarjati in odkrivati tudi globlje vzroke za probleme, ki jih zgolj sprememba površine ne bi odpravila. A temeljna dilema pri recenziji, ki so mi jo ponudili, vseeno ni bila lahka: čakati na poletje ali prinesiti ležalnik na zimsko plažo? Štejejo samo veliki koraki, velike besede, velike spremembe – ali je mogoče kaj narediti tukaj in zdaj? Naj delam samo z ljudmi, ki mislijo povsem enako kot jaz – ali bomo imeli vsi več od skupnih korakov? Naj sanjam – ali naredim? Naj dam v nič vse, s čimer se ne strinjam – ali naj prisluhnem? Naj skušam doseči svoj prav ne glede na ceno? To so verjetno vprašanja, v katerih nisem sam. Vprašanja, ki se ne tičejo samo pouka slovenščine.

Še vedno mi je všeč pank, glasba, ki je simbol popolne svobode. Svobode, ki jo imam, čeprav vem, da je ne bom

zlorabil. Zato tudi nikoli nisem gledal postrani idej o revoluciji v velikih sistemih, ki se sčasoma postarajo in niso več sposobni realne samorefleksije. A po drugi strani so se tudi pankerji postarali. Mnogi od njih so postali sužnji svojih nepremakljivih prepričanj in so na koncu življenja lahko pokazali samo še svojo irokezo – če jim še te ni vzela pleša –, vmes pa ranili mnogo ljudi okrog sebe. Velike spremembe so malokrat mogoče, še manjkrat objektivno smiselne. A to dejstvo nas ne sme ustaviti. Napredovanje kot proces je namreč lahko močnejše od revolucije, poleg tega pa s seboj ne prinaša zla in ran, ki jih v medčloveške odnose režejo velike in brezkompromisne človeške ideje.

Recenzije sem se zato lotil z vso skrbnostjo. Predlagal sem popravke, dopolnitve, utemeljitve. Hkrati sem se lažje vživel v razmišljanje avtoric, ki sem jih pred osmimi leti napadel. In si konec koncev priznal, da sem tudi jaz kako stvar narobe sodil. Morda bo zaradi narejenega lažja tudi pot do kake večje spremembe. Morda se bo pokazala kaka nova, doslej nemogoča pot.

Nisem bil več sam. Ležalnik sem vrnil na kup. Gledala sva galebe, ki so se spuščali na morsko gladino. Molčal sem, ker je bila glasba trenutka povsem dovolj. Drugačna kot poleti, ko bi jo preglasil hrup turistov.

Strah, pogum in pouk slovenščine

Povzročati premike v dojemanju jezika ni enostavno. Jezik je osnovni del vsakega izmed nas, zato se sodb in predsodkov, ki smo si jih glede jezika oblikovali v mladosti, pozneje zelo težko znebimo. Tu smo si jezikoslovci in ostali, ki uporabljajo jezik, v vsakdanjem življenju in v vsakdanji rabi jezika pravzaprav zelo podobni. Oblikujemo si nabor pravil, ki jih pomešamo z lastnimi izkušnjami o jeziku – in temu pravimo jezikovni občutek.

Pretekla desetletja je bil takšen »občutek« zaznamovan predvsem z vseprisotnim strahom pred jezikovnimi »napakami« v slovenščini, ki še vedno vlada med starejšimi generacijami, in z mitom o tem, da smo jezikoslovci, še zlasti slovenisti, sodniki, ki se po lastnem trenutnem preblisku odločamo, kaj bo v jeziku prav in kaj ne.

Tak občutek se še vedno zrcali v reakciji, ki jo doživljam, kadar se kot jezikoslovec srečujem s starejšimi ljudmi: začnejo se mi opravičevati, da ne govorijo pravilne slovenščine ali celo da slovenščine »ne znajo«. In to se mi zdi žalostno. Kako naj ljubimo jezik, če se ga bojimo?

Ne razumite me narobe: tudi sam se trudim, da bi oblikoval svoj slog slovenščine, da bi brusil odtenke svojega jezika, premišljeval o zvenu posameznih besed in

se igral z njim. A ta moj trud je sproščen, nad njim ni stalnega damoklejevega meča, ki bi govoril: samo tako je prav, samo tako je prav, samo tako je prav. Jezika se ne bojim in ne vidim nobene potrebe, da bi se ga bali drugi.

Kje smo v preteklosti naredili napako? Mislim, da na treh ravneh.

Prva raven je bila stalno razsojanje o posameznih besedah ali besednih zvezah na podlagi obrazca *ali – ali*. Je prav reči *odlično* ali *fantastično*? *Izvrstno* ali *krasno*? *Mojstrsko* ali *perfektno*? Jezikoslovci so tu dolgo ubirali lažjo pot: po svojem »občutku« so izbrali eno od besed in določili svoj trenutno pravilni odgovor. Ampak v jeziku pri tovrstnih vprašanjih pravilnega odgovora praviloma ni. Marsikaj je v določenih okoliščinah bolj primerno in marsikaj je v določenih okoliščinah manj primerno. Vloga sodobnega jezikoslovca je zato naslednja: Prvič. Tistim, ki iščejo hitro in jasno rešitev, jo moramo tudi ponuditi (v obliki knjig, črkovalnikov, pregledovalnikov, spletnih priročnikov in hitrih nasvetov). Ogromna večina tistih, ki uporablja jezik, preprosto nima časa, da bi sama meditirala ob posameznih jezikovnih dilemah in se nato odločala na podlagi dolgega lastnega razmisleka. Drugič. Tistim, ki želijo razumeti tovrstna vprašanja globlje, jim jih moramo tudi pojasniti globlje. Ti se nato zlahka odločajo sami. Na tak način danes oblikujemo podatke v slovarjih in v nastajajočem novem pravopisu, pri tem pa tako rekoč vsakodnevno sodelujemo z ljudmi prek elektronske pošte, družbenih medijev in specializiranih spletnih mest, od katerih je največje Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša

ZRC SAZU. Skušamo biti pomočniki, asistenti, svetovalci. Zato ne strašimo.

Druga raven je bila premajhno povezovanje jezika in vsakdanjega življenja, premalo znanja o sociolingvistici kot eni od vse pomembnejših jezikoslovnih ved. Če razumemo okoliščine, v katerih nastaja neko besedilo, se jim bomo namreč lažje prilagodili.

Tretja raven je bila slovnica. Njen pouk v šolah ima že več kot 2.000 let en sam namen: olajšati premislek o sistemu, ki se ga sicer naučimo s samo rabo jezika, in opremiti vsakogar z nekaj osnovnimi izrazi, da o jeziku sploh lahko govori in da lahko primerja tuje jezike s svojim maternim. Mi pa smo šli v dve skrajnosti: najprej smo uvedli v šole znanstveno slovnico, nato pa smo jo začeli v učbenikih poenostavljati tako, da je bila vedno bolj nezaokrožena in zato nerazumljiva. Temu je sledil logični strah in odpor do slovnice. Tu zato vidim vlogo sodobnega jezikoslovca zelo podobno vlogi geografa: večini bodo zadoščali podatki o celinah, nekateri pa bodo hoteli podrobne podatke tudi o najmanjši vasi, kamor gredo na počitnice.

Lepoto slovnice, kadar jo poučujemo s smislom za mero, je lepo opisal že antični pisec Mark Fabij Kvintilijan: »Ne pustimo nikomur, da bi se norčeval iz slovničarstva, češ da je ubogo in suhoparno! Če ta stroka ne postavi trdnih temeljev za prihodnjega govornika, se bo podrlo vse, kar boš postavil nanje. To je edina izmed strok, ki naredi več, kakor pokaže. Zato naj nihče ne viha nosu nad osnovami« ... tu še sam ponavljam: *osnovami* ... »slovnice. Ne zato, ker bi bila nevemkakšna učenost ločevati soglasnike od samoglasnikov, ampak zato ker se bo

tistemu, ki bo vstopil v notranjost tega svetišča, razkrila vsebina v številnih podrobnostih, ki ne bodo le bistrile duha v otroških letih, temveč mu bodo dale priložnost pokazati najbolj poglobljeno izobrazbo in znanje. «

Nekateri profesorji in profesorice slovenščine sprejemajo premike v dojemanju jezika in jezikoslovja z velikim veseljem, nekateri pa se bojijo vsake, tudi najmanjše spremembe. Dve leti po izidu mojih slovníc so namreč začeli izhajati z njima usklajeni učbeniki in priročnik za učence in starše – gre za gradivo različnih avtorjev in založb. In ker so bili očitno nekateri profesorji dolga desetletja vajeni samo ukazov avtoritete, takšnih ukazov pa več ne morejo nikjer dobiti, mi pišejo, da »se bojijo, da bi imeli dijaki z novimi gradivi težave na maturi«. V skladu z mojima slovnícama se dijaki na primer pri besednih vrstah ne bodo več učili o samostalniški in pridevniški besedi, ki se delita vsaka na tri do štiri podvrste, ampak preprosto o samostalniku, pridevniku, zaimku in števniku. Torej je ravno obratno: dijaki bodo imeli manj težav. Spet drugič se bojijo, da »novih rešitev ne bi upoštevala maturitetna komisija«: pa je tudi ta strah neutemeljen, saj so vse nove rešitve v skladu z učnim načrtom in maturitetnim katalogom, maturitetna komisija pa zelo pozorno sledi novostim (pa tudi razlikam) v stroki in to upošteva tako pri sestavljanju kot pri popravljanju nalog.

Namesto strahu je pri vsaki novosti potreben pogum. Tako v šolah kakor tudi v naših glavah.

* Citata M. F. Kvintilijana sta iz prevoda dr. Matjaža Babiča.

Skrivnost dresa številka 24

V Frankfurt sem se peljal skupaj s švedskimi rokometišči. Z delom reprezentance z evropskega prvenstva. Prepoznal sem jih z zamikom. Ne rečem, da jih nisem opazil že na letališču, a sem jih nekako zavestno prezrl, ker so dajali vtis nekoliko skrokanih anonimnih velikanov, ki se vračajo z obhoda po Ljubljani; vsak s svojimi adidasami, tatujem ali brado ali dolgimi, nekoliko razmršenimi lasmi.

Če bi pozorneje spremljal zadnji del rokometnega prvenstva, ne bi mogel prezreti vsaj vratarja. No, pa sem ga. Sprva. Po vkrcanju na letalo, na katerem so mi določili sedež poleg vrat za zasilni izhod, kjer je nekoliko več prostora za noge, sem bil vendarle prisiljen, da si malo поблиže ogledam potnike, ki so vstopali za mano. Švedščina, napisi na gornjih delih trenirk in nekaj obrazov, ki sem jih že videl, so jih končno identificirali. Sinova bosta ponosna na dejstvo, s kom se peljal.

Eden od velikanov se je skrčil na sedež poleg mene in se svojemu stasu in statusu primerno razkomotil še čez del mojega sedeža. Komolec svoje dolge roke je umestil tja, kjer bi moral biti po pravilu levi del mojega hrbta. Stvar me je začela zabavati. Let do Frankfurta je kratek, prostora v bistvu dovolj, sploh če imaš kratke noge. Na

tablico sem si že doma nastavil nov mikš Bowiejevega *Lodgerja* (1979), v katerem je Tony Visconti popravil svoje verjetno najbolj površno delo izpred 39 let in povsem na novo zmiksiral celoten album. Osupljivo dobro.

Če bi sédel k meni kdo drug, bi verjetno instinktivno ravnal drugače, nastavil svojo levo roko in branil pozicijo na sedežu. Tako pa sem raje prisluhnil glasbi, se pomaknil še bolj na desno in si – pa tega res nisem hotel – ogledal sosedovo družino in nekaj selfjev z evropskega prvenstva na mobiju, ki ga je držal nekje na meji med mojim in njegovim sedežem.

To, da te javnost pozna, da te torej poznajo tudi ljudje, ki jih nisi še nikoli videl, je lahko zelo naporno. Osebe, kot so igralci, glasbeniki, pisatelji ali športniki, se proti temu običajno bojujejo z ignoranco idiotov (*idiotae*) in z brezhibnim vedenjem – ali pa popolnoma sproščeno, čeprav morda nevljudno: z ignoranco vseh. Pri znanstvenikih je to zelo drugače. Lahko delamo pomembne stvari, pa ni treba, da bi nas kdo poznal in presojal, sami se lahko odločamo, v kolikšni meri bomo javni in ali bomo v zavest ljudi poleg svojega imena položili tudi svojo podobo. Če je za športnika izpostavljenost javnosti nuja, je to za znanstvenika vedno izbira. Izbira, ki ne vpliva tako rekoč na nič.

S tega vidika mi je bila ignoranca mojega soseda v bistvu všeč. Dan prej je izgubil bitko v finalu, vračal se je k družini in človek, ki je sedel ob njem (torej jaz), ni protestiral, ko se je usedel v pozo, ki pri manjši velikosti ne bi motila nikogar. Se je pač rodil velik glede na standarde načrtovalcev letala.

Verjetno je prav pomanjkanje takšne ignorance tisto, kar je pretreslo Jakova Faka do te mere, da se je zaradi nekaj idiotov iz klepetalnic in nekega športnega časnika odrekel nošenju slovenske zastave. Škoda, da ga ni nihče od članov strokovne ekipe naučil, kako ignorirati neu-mneže. To bi bilo po mojem bolje za vse, tudi zanj. Če se za javno prepoznavnost ne odločiš sam, tega enostavno ne moreš vedeti. Zato te mora o tem kdo poučiti in ustrezno pripraviti. Idiotov bo namreč vedno dovolj.

Med znanimi znanstveniki se kot povsem odpornega na sodbe ljudi v okolici spomnim Slavoja Žižka (on si je izbral kategorijo *ignoriraj vse*). Bilo je na nekem drugem letu, sami Slovenci, vsaj pol letala ga je prepoznalo. Pa je vseeno, verjetno s še večjim veseljem, debatiral v ekstremno začinjenem jeziku z vrsto skrbno izbranih kletvic, dovolj glasno, da se je lahko zabaval tudi okoliš. Meni to sicer tedaj ni bilo všeč – a filozof je bil lahko tudi zato mnogo bolj sproščen; in hkrati ni bil zaradi tega nič boljši ali slabši, kot je vsak dan.

Nekje pri skladbi *Red Money*, kjer je Tony Visconti glede na prvotni miks prav mojstrsko poudaril elektronski del bobnov, je moj sosed zaspal. Glava se mu začela nevarno nagibati, in če si ne bi prej ogledal družinskih slik na njegovem mobiju, bi me lahko začelo skrbeti. Očitno se je tega zavedel, se obrnil na drugo stran in spal naprej.

Pristanek je bil lep. Švedski velikani so si počasi obuli svoje športne copate in vonj po šolski telovadnici, ki je preveval naš del letala, je zlagoma zamenjal mrzel zrak popoldanskega Frankfurta.

Recikliranje okusa

Ne vem, če ste opazili, ampak že nekaj let ne recikliramo samo odpadkov – recikliramo tudi mnogo pomembnejšo stvar: svojo izbiro tistega, kar beremo, gledamo in poslušamo, pa tudi svojo izbiro tega, kako bomo živeli naslednjih nekaj let.

Že precej zgodaj sem začel glasbo spremljati prek portalov za pretakanje glasbe. Gre za spletne zakladnice, ki ponujajo dostop do ogromnih skladovnic albumov vseh zvrsti za dokaj majhno naročnino s kakovostjo zvoka, ki ni idealna za prav vsako uho, je pa vsako leto boljša. Sprva sem si na njih preposlušal vse albume, ki sem jih že dolgo iskal, pa nikjer dobil, nato pa sem se za nekaj časa prepustil sistemu za odkrivanje nove glasbe, ki bi mi lahko bila všeč. Gre za kombinacijo podatkov, ki jih o skladbah vnesejo ljudje, in računalniško podprtih algoritmov. Več kot poslušáš, bolj se računalniški sistem približa tvojemu okusu. In se res. Prav neverjetno. Težko rečem, da mi je algoritem kdaj predlagal kaj popolnoma zgrešenega. Na določeni točki pa se je ustavilo. »Odkrival« sem lahko nove in nove albume novih in novih skupin, ki pa mi preprosto niso znale povedati nič več novega. Sistem je namreč zgolj ponavljal tisto, kar je

razpoznal kot moj okus. In moj okus je začel dolgočasiti mene samega.

Kaj pomeni recikliranje okusa, sem se pravzaprav ovedel šele kasneje. Zgodilo se je namreč, da so prek istega uporabniškega imena začeli glasbo pretakati tudi drugi družinski člani s – kako bi rekel – povsem drugim glasbenim okusom in pogledom na glasbo. Sistem se je zrušil. Začel sem dobivati predloge, ki so bili zame večinoma neuporabni. Toda pozor: večinoma. Napaka v sistemu je namreč potegnila na svetlo nekaj albumov, ki niso bili zgolj rezultat moje rabe in mojega okusa – in so mi bili prav zato všeč. Prava odkritja, podobna tistim, ko v osnovni šoli spoznaš Beatlese, Verdija, Kreslina, Rolling Stonese, Bizeta, Buldožerje in Pink Floyde.

Kar je v umetnosti res novo, namreč ni del našega preteklega okusa. Tisto, kar se nas v umetnosti najgloblje dotakne, je ravno tisto, kar bi sistem zaznal kot napako.

In kaj, če ni tako samo v umetnosti? Po navdušenju nad sprotim merjenjem odziva ljudi, ki ga omogoča splet, prihaja hladna prha: uporabniki se na neki točki naveličajo spletnih strani, ki so narejene zgolj po njihovi meri. Strani, kjer ostajajo – če malo pretiravam – samo še vreme, novice iz sveta slavnih, kronika in šport. Uredniki na to običajno reagirajo s spremembo oblikovnega formata, ki bo »omogočal še boljšo uporabniško izkušnjo«. A tudi to običajno ne pomaga, če ni povezano s spremembo vsebine. Nekateri od največjih so se že začeli zavedati paradoksa: uporabniki spleta smo vse bolj naveličani spletnih strani, ki vse bolj sledijo našemu okusu. Hkrati pa se sprašujemo, kaj bi bilo sploh lahko s temi stranmi narobe. Konec koncev je na njih prav to, kar želimo.